

Lithische artefacten uit de burchtzone te Antwerpen (B)

Marijn VAN GILS & Tim BELLENS

1. Context en vondstomstandigheden

Tijdens archeologische opgravingen in 2008-2009 op twee sites in de Antwerpse burchtzone door de Dienst Archeologie van de Stad Antwerpen kwam onverwacht een hoeveelheid lithisch materiaal aan het licht. De vindplaatsen situeren zich nabij de rechteroever van de Schelde, aan het begin van de west-oost-gerichte hoger gelegen zandrug die het huidige stadscentrum doorsnijdt.

Op sites A243 Jordaenskaai 13-19 (burcht 1) en A283 Jordaenskaai 21-23 (burcht 3) werden lithische artefacten in verscheidene contexten aangetroffen, variërend van kuilen uit de Gallo-Romeinse periode over een vroegmiddeleeuwse dark earth layer en een 9de-eeuwse aarden wal tot 9de-10de-eeuwse occupatielagen. Ze werden ingezameld bij het manueel uitgraven van de betreffende contexten met behulp van schop en truweel.

Op site A283 burcht 3 werd lithisch materiaal opgemerkt op de overgang tussen de dark earth layer en de onderliggende natuurlijke sedimenten, en in de top van deze natuurlijke sedimenten. Hier werd verder opgegraven in kwadraten van 1 m², waarbij het uitgegraven sediment droog gezeefd werd op een maaswijdte van 4 mm. Op de beperkte beschikbare oppervlakte werd een totaal van 14 kwadraten uitgegraven tot 15 à 18 cm in de natuurlijke bodem. Aanwijzingen in verband met natuurlijke bodemvorming werden niet opgemerkt of waren reeds verdwenen door latere vergravingen. Micromorfologisch onderzoek wees uit dat diverse bodemprocessen tot stand kwamen door menselijke, dierlijke en plantaardige activiteiten (Devos *et al.*, in druk).

2. Vondsten

Er werden in totaal 61 lithische artefacten aangetroffen (Tab. 1). Het debitage-afval betreft 49 stuks en omvat de volledige range van geteste keien, kernen, kernvoorbereiding, kernvernieuwing, afslagen en kling(fragment)en, tot fragmenten, brokstukken en chips. Dit geeft aan dat er waarschijnlijk ter plaatse vuursteen werd bewerkt.

Eén van de twee kernen is 5,8 cm groot en onregelmatig van vorm en structuur, met verschillende slagvlak-

Type	N
<i>Debitage</i>	
Kern	2
Geteste kei	3
Kernrandkling	1
Tablet	1
kernflank	1
Klingfragment	3
Afslag	3
Fragment	19
Chip	19
Brokstuk	2
Totaal debitage	49
<i>Werktuigen</i>	
Gesteelde pijlpunt	1
Steker op afknotting	1
Hoefschrabber	1
Fragment kling met afgestompte boord	1
Fragment geretoucheerde kling	3
Geretoucheerde afslag van gepolijste bijl	1
Geretoucheerde afslag	2
Geretoucheerd fragment	2
Totaal werktuigen	12
<i>Totaal</i>	<i>61</i>

Tab. 1 - Overzicht van de lithische artefacten.

ken en voorbereide kernranden. Er zijn enkel negatieven van afslagen op zichtbaar, niet van klingen. De hoek tussen slag- en debitagevlakken is eerder groot. De kern bestaat uit zwarte fijnkorrelige silex van goede kwaliteit, maar met enkele grote grove inclusies. Gerolde krijtcortex op de achterzijde geeft aan dat hij uit een rolkei werd vervaardigd. Drie geteste rolkeien in het ensemble geven aan dat lokale grondstoffen werden gebruikt, wat ook voor deze kern kan gelden.

De tweede kern bestaat uit donkergrijze matigkorrelige silex met lichtgrijze grove inclusies, en is met een maximale afmeting van 19,7 cm zeer groot. De poreuze witte krijtcortex geeft aan dat de vuursteenknol uit primaire context afkomstig was, en aangezien dit in de regio niet voorkomt het dus duidelijk om geïmporteerde grondstof gaat. De kern vertoont een groot slagvlak met van daaruit een piramidale bewerking over twee derde van zijn omtrek. Langs de achterzijde is nog veel cortex aanwezig maar werden tevens enkele afhakings vanuit een kleiner slagvlak gerealiseerd. Er werden voornamelijk grote afslagen afgehaakt. De kern lijkt in het relatief vroege stadium van voorbereiding achtergelaten te zijn, maar de kern vertoont geen belangrijke gebreken die hiertoe een aanleiding kunnen hebben gevormd. Zowel qua grondstof, afmetingen als debitagestrategie past deze kern het best in een neolithische traditie.

Het ensemble bevat één kernvoorbereidingselement: een 7,5 cm lange kernrandkling. De kernrandnegatieven zijn enkel aanwezig op de rechterzijde van het distale uiteinde, terwijl de linkerzijde van de kling nog krijtcortex vertoont. Het stuk is vervaardigd in zwarte fijnkorrelige silex van uitstekende kwaliteit. De hoek tussen de voorbereide hiel en het dorsaal vlak is eerder groot. Hiermee vertoont deze kernrandkling de kenmerken van een finaalpaleolithische debitagestrategie.

Een tablet en een kernflank duiden op kernvernieuwing en dus lokale silexbewerking. De aanwezigheid van goed bewaarde chips bevestigt dit. Het relatief lage aantal chips is gerelateerd aan de wisselende inzameltechnieken waarbij het sediment van de Galloromeinse en latere sporen en lagen zoals gebruikelijk niet werd gezeefd.

Het werktuigenbestand omvat 12 werktuigen en is eerder heterogeen. Een proximaal fragment van een kling met afgestompte boord werd vervaardigd in zwarte fijnkorrelige silex. De afgestompte boord verloopt licht convex naar de hiel, waarmee het mogelijk een fragment van een Federmesserspits betreft. De breedte en dikte van het stuk passen tevens binnen de gebruikelijke afmetingen van Federmesserspitsen. Een fragment van een steker op afknotting zou eveneens uit een finaalpaleolithische occupatie afkomstig kunnen zijn. De zeer convexe afknotting werd enkel vanaf het ventraal vlak aangebracht en vertoont alle kenmerken van een schrabretouche. Het ene stekerslagnegatief is relatief klein. Het betreft dan ook ongetwijfeld een voormalige eindschrabber op kling waarbij een beschadiging van de schrabboord een lange laterale afhaking, dus de ‘stekerslag’, heeft veroorzaakt. Dit werktuig werd vervaardigd in lichtgrijze matigkorrelige silex.

Een hoefschrabber in zwarte matigkorrelige silex duidt op een middenneolithische aanwezigheid van de Michelsbergcultuur. Hij is 6,2 cm lang en 4,2 cm breed, en het dorsaal vlak vertoont krijtcortex. Een geretoucheerde afslag van een gepolijste bijl is uit dezelfde of eventueel een latere periode afkomstig. Deze werd in gelijkaardige silex vervaardigd. Een geretoucheerd klingfragment kan tenslotte omwille van de breedte en dikte, de regelmatige negatieven op het dorsaal vlak, en de zware retouche van beide boorden eveneens in een neolithische traditie passen.

Een gesteelde pijlpunt, waarvan de steel is afgebroken, werd vervaardigd in donkere matigkorrelige silex met lichtgrijze inclusies. Deze kan afkomstig zijn uit het middenneolithicum tot de bronstijd.

De overige werktuigen bestaan uit geretoucheerde afslagen en (kling)fragmenten die niet aan een specifieke periode of cultuur kunnen gerelateerd worden.

Veertien artefacten vertoonden sporen van verbranding: 9 fragmenten, één geretoucheerd fragment en drie chips. Verschillende breuken van de fragmenten zijn volledig versplinterd en lijken door de hitte veroorzaakt.

3. Vondstspreading

De maximale densiteit bedraagt 4 vondsten per m², waarmee de vindplaats een lage vondstdensiteit zonder concentraties vertoont. De opgegraven oppervlakte is echter zeer beperkt. Het is dan ook mogelijk dat deze zone met lage densiteit de periferie vormt van een zone met hogere densiteit en concentraties, of zich eenvoudigweg tussen vondstconcentraties bevindt. De positie op een hogere zandrug langs de Schelde komt immers overeen met de typische locatie van rijke en uitgestrekte steentijdvindplaatsen in de Scheldevallei (Bats, 2007; Jacops et al., 2010; Meylemans et al., 2013) wat de aanwezigheid van hogere vondstdensiteiten en concentraties in de onmiddellijke omgeving doet vermoeden. Verder onderzoek is echter vereist om de aard van de lokale steentijdoccupatie te achterhalen.

4. Besluit

Binnen het opgravingsareaal van sites A243 Jordaenskaai 13-19 (burcht 1) en A283 Jordaenskaai 21-23 (burcht 3) werd in 2009 een beperkt ensemble lithische artefacten ingezameld. De samenstelling hiervan is eerder heterogeen, met zowel een duidelijk middenneolithische aanwezigheid als een vermoedelijke finaalpaleolithische component. De bronstijd, of eventueel het laatneolithicum, wordt vertegenwoordigd door een enkele pijlpunt. De aanwezigheid van het volledige spectrum aan débitage-afval tot de kleinste elementen getuigt van lokale silexbewerking. Hiervoor werden zowel rolkeien als silex uit primaire context gebruikt, en daarmee waarschijnlijk zowel lokale als ingevoerde grondstoffen.

De vondstspreading toont een lage densiteit zonder concentraties. De opgegraven oppervlakte is echter zeer beperkt en sluit de aanwezigheid van vondstconcentraties in de onmiddellijke omgeving niet uit. Verder onderzoek is vereist om de precieze aard van de steentijdoccupaties te bepalen.

Het onderzoeksgebied werd de laatste twee millennia intensief bewoond of tenminste bewerkt door mens en dier. Zo werd het onderzochte terrein in de eerste eeuwen van onze jaartelling vergraven door bewoningssporen en grafkuilen. In de vroege middeleeuwen werd het terrein intensief bewerkt voor landbouwdoeleinden. Sinds de oprichting van een aarden wal rond de vroegmiddeleeuwse nederzetting en de accumulatie van prestedelijke nederzettingen, gevolgd door de ruimtelijke ontwikkeling tot middeleeuwse en vroegmoderne handelsstad, kwamen deze processen met impact op het bodemarchief in een stroomversnelling. Dit weliswaar beperkte vondstensemble geeft echter aan dat ondanks deze rijke posterieure bewoningsgeschiedenis en de erdoor veroorzaakt bodemverstoring er toch duidelijk bewaring van steentijdsites aanwezig is in stadscontexten, zoals recent ook te Mechelen (Troubleyn et al., 2013) en vroeger reeds te Tongeren (De Winter, 2009; Vynckier et al., 1994, 1995) werd vastgesteld. Extra aandacht voor lithische artefacten en de natuurlijke bodem in onze steden kan dan ook belangrijke informatie bieden rond hun oudste bewoning.

Bibliografie

- BATS M., 2007. The Flemish Wetlands: an archaeological survey of the valley of the River Scheldt. In: BARBER J., CLARK C., CRESS, M., CRONE A., HALE A., HENDERSON J. C., HOUSLEY R., SANDS R. & SHERIDAN A. eds, *Archaeology from the wetlands. Recent perspectives. Proceedings of the 11th WARP conference (Edinburgh 2005)*, Edinburgh, Society of Antiquaries: 93-100.
- BELLENS T., SCHRYVERS A., TYS D., TERMOTE D. & NAKKEN H., 2012. Archeologisch onderzoek van de Antwerpse burcht. *M&L. Monumenten, Landschappen en Archeologie*, 31: 4-21.
- DEVOS Y., WOUTERS B., VRYDAGHS L., TYS D., BELLENS T. en SCHRYVERS A., in druk. A soil micromorphological study on the origins of the early medieval trading centre of Antwerp (Belgium). *Quaternary International*.
- DE WINTER N., 2009. *Het archeologisch onderzoek op de hoek van de Bilzersteenweg en de Pliniuswal te Tongeren*. ARON rapport 21, Sint-Truiden : 32 p.
- JACOBS J., MEYLEMANS E., PERDAEN Y., BOGEMANS F., DEFORCE K., STORME A. & VERDURMEN I., 2010. Prospectie- en evaluatieonderzoek in het kader van het Sigmaphan, deel 3. *Notae Praehistoricae*, 30: 101-109.
- MEYLEMANS E., BOGEMANS F., STORME A., PERDAEN Y., VERDURMEN I. & DEFORCE K., 2013. Lateglacial and Holocene fluvial dynamics in the Lower Scheldt basin (N-Belgium) and their impact on the presence, detection and preservation potential of the archaeological record. *Quaternary International*, 308-309: 148-161.
- MEYLEMANS E., PERDAEN Y., JACOBS J., BOGEMANS F., DEFORCE K., STORME A. & VERDURMEN I., in druk. Wandering the wondrous wetlands once more. Mesolithic site complexes and landscapes in the alluvial plains of the Lower Scheldt Basin (Flanders, Belgium). In: *Proceedings of the 8th International Conference on the Mesolithic in Europe, Santander 2010*.
- TROUBLEYN L., MEYLEMANS E. & DILS J., 2013. Steentjes onder de stad: een kleine concentratie lithische artefacten te Mechelen "Stompaertshoek" (provincie Antwerpen). *Notae Praehistoricae*, 33: 55-60.
- VYNCKIER G., DE BIE M. & VANDERHOEVEN A., 1994. Een neolithisch (?) site te Tongeren. *Notae Praehistoricae*, 14: 201-209.
- VYNCKIER G., DE BIE M. & VANDERHOEVEN A., 1995. Tweede opgravingscampagne bij de Elfde Novemberwal te Tongeren. *Notae Praehistoricae*, 15: 137-139.

Samenvatting

Opgravingen in de Antwerpse burchtzone leverden naast Galloromeinse en middeleeuwse resten onverwacht eveneens een klein ensemble lithische artefacten op. Deze werden zowel in secundaire positie in posterieure structuren en lagen aangetroffen, als in-situ in de natuurlijke bodem. Verschillende periodes zijn aanwezig, mogelijk van finaalpaleolithisch tot bronsijd. Het beperkt aantal vondsten en de lage vondstdensiteit laten geen verregaande interpretatie van de lokale prehistorische occupaties toe maar geven wel aan dat ook de oudste periodes in stedelijke contexten aanwezig zijn.

Trefwoorden: Antwerpen (B), stedelijke context, stad, finaal paleolithicum, midden neolithicum, laat neolithicum, bronsijd, opgraving.

Abstract

In addition to Gallo-Roman and Medieval remains, excavations at the “burchtzone” of Antwerp unexpectedly yielded a small assemblage of lithic artefacts. They were situated both in secondary position in posterior structures and layers, and in-situ in the natural subsoil. Several periods are represented, possibly ranging from the Final Palaeolithic to the Bronze Age. The limited number of finds and the low artefact density do not allow for detailed interpretation of the local prehistoric occupations, but do show that also the oldest periods are present in urban areas.

Keywords: Antwerp (B), urban, city, Final Palaeolithic, Middle Neolithic, Late Neolithic, Bronze Age, excavation.

Marijn VAN GILS
Onroerend Erfgoed &
Eenheid Prehistorische Archeologie
(KU Leuven)
Phoenixgebouw, 8ste verdiep
Koning Albert II-laan, 19 bus 5
BE - 1210 Brussel
marijn.vangils@rwo.vlaanderen.be

Tim BELLENS
Stad Antwerpen
Onroerend Erfgoed - Archeologie
Postadres: Grote Markt, 1
BE - 2000 Antwerpen
en
Kantooradres: Francis Wellesplein, 1
BE - 2018 Antwerpen
tim.bellens@stad.Antwerpen.be